

Т.О. Яценко,
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
лабораторії літературної освіти
Інституту педагогіки НАПН України

НЕОРОМАНТИЗМ У СВІТОВІЙ ХУДОЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Методичні рекомендації щодо викладання спецкурсу

«Художня література в контексті світової культури»

Анотація. У статті презентовано методику контекстного вивчення роману Джека Лондона «Мартін Іден» як неоромантичного художнього твору, в якому розкривається проблема трагедії митця-індивідуаліста у суспільстві.

Ключові слова: модернізм, неоромантизм, стильова тенденція.

Аннотація. Автором представлена методика контекстного изучения романа Джека Лондона «Мартин Иден» как художественного произведения неоромантизма, раскрывается проблема трагедии художника-индивидуалиста.

Ключевые слова: модернизм, неоромантизм, стилевая тенденция.

Вивчення одного із кращих зразків світової класичної прози – роману американського письменника Джека Лондона «Мартін Іден» як явища модерністської культури початку ХХ століття та інтерпретація образу головного героя як митця-неоромантика сприятиме усвідомленому розумінню старшокласниками неоромантичних особливостей художньої літератури та задоволенню їхніх читацьких інтересів.

Із творчістю Джека Лондона учнів ознайомлюються на уроках світової літератури в 6 класі у процесі вивчення оповідання «Жага до життя». Твір характеризується емоційно напруженим сюжетом, неординарною системою образів, майстерним зображенням сильного людського характеру в екстремальній ситуації. Читацький інтерес учнів до творів Джека Лондона пояснюється їхнім захопленням цікавими пригодницькими сюжетами, життєствердною енергією, активністю, шляхетністю й мужністю його персонажів, які уособлюють ідеал гуманності й цілеспрямованості

особистості. Тому окрім рекомендованого чинною програмою оповідання, учні часто самостійно ознайомлюються з іншими «Північними оповіданнями», «Оповідання південних морів», повістю «Біле Ікло», романом «Морський вовк» тощо.

На етапі актуалізації учнівських знань передбачено проведення бесіди:

- Які твори Джека Лондона ви знаєте? Що вам найбільше запам'яталось із прочитаного?
- Які життєві ідеали письменника знайшли відображення в оповіданні «Жага до життя»?

Джек Лондон

- Що вам відомо про життєвий і творчий шлях Джека Лондона?

У ході бесіди важливо вказати на автобіографічність творів Джека Лондона, зокрема роману «Мартін Іден». Презентація виконання учнями індивідуальних випереджувальних завдань сприятиме розумінню автобіографічної основи твору та активізації їхньої дослідницької діяльності.

Наприклад, старшокласники можуть підготувати інформаційний випуск літературних новин «Факти життя Джека Лондона» або ж проаналізувати самостійно прочитаний роман про Джека Лондона американського письменника Ірвінга Стоуна «Моряк у сідлі».

Доповідач повідомить, що окремі риси характеру письменника Джека Лондона – людини надзвичайної енергії, виняткової сили волі, цілеспрямованої та наполегливої в досягненні мети – втілено в яскравих літературних образах. Життєвий шлях головного героя роману «Мартін Іден» асоціюється з основними біографічними моментами письменника: набуття життєвого досвіду, важка фізична праця, ґрунтовна самоосвіта, романтичне кохання, публікація перших творів і бажання мати достойний заробіток тощо. Учні скажуть, що Мартін Іден незадоволений своїм соціальним положенням, намагається уникнути нелегкої долі людей, у середовищі яких він живе,

наполегливо прагне, як і його автор, пробитися у «вищий світ» та досягти матеріальних і духовних благ. Однак, на відміну від свого творця, Мартін Іден – романтизований герой-митець, який сповідує естетику краси. Тому фразу Джека Лондона про асоціацію Мартіна Ідена з ним варто трактувати як осмислення письменником проблеми ролі митця в американському суспільстві. Учні повинні усвідомити, що факти з особистого життя автора роману ним художньо осмислені, узагальнені та емоційно забарвлені.

Ознайомлення із художньою біографією Джека Лондона – романом американського письменника Ірвінга Стоуна «Моряк у сідлі» рекомендовано програмовою рубрикою «Культурологічний контекст». Один із учнів-членів пошукової групи зазначить, що Ірвінга Стоуна, творчий доробок якого налічує 25 романів про життя видатних людей, вважають основоположником жанру біографічного роману. За твердженням І. Стоуна роман «Моряк у сідлі» займає особливе місце у його творчій біографії, оскільки саме під впливом прочитаного «Мартіна Ідена» він став займатися белетристикою. Біографічний роман І. Стоуна – це художній твір, у якому письменник втілює свій суб'єктивний погляд на творчість Джека Лондона. Думку ілюструємо цитатою І. Стоуна: «Для автора біографічної повісті історія не гора, а річка. Навіть тоді, коли вже немає можливості відшукати нові факти, існує нове, свіже сприйняття, сучасніша інтерпретація, яка осяває стару історію новим світлом і надає їй нового сенсу».

Коротко характеризуючи сюжет роману, старшокласники акцентують на ключових епізодах, проілюстрованих російським художником П. Пінкісевичем, та визначають головну проблему твору – трагедію художника у реальному світі.

Наступна навчальна ситуація передбачає роботу учнів з довідниковою літературою – тлумачення основних положень вчення британського філософа і соціолога Герберта Спенсера. Мислитель стверджував,

Ілюстрація
П. Пінкісевича до
роману

що кожна людина має право на свободу вчинків, однак без посягань на свободу інших. Філософ не сприймав революційного розвитку світової історії, оскільки вважав, що людське суспільство, як і органічний світ, розвивається поступово, еволюційно. Його розуміння соціальної еволюції зводилося до «природного відбору», «боротьби за існування» та «виживання найсильнішого». Саме тому Г. Спенсер був послідовним супротивником надання права на освіту представникам незаможних верств населення та отримання політичних прав жінками.

Підкреслимо, що життєві переконання головного героя роману «Мартін Іден» – це своєрідне поєднання матеріалізму Г. Спенсера з раціоналізмом та етикою Ф. Ніцше¹. Розуміння старшокласниками основних положень філософії двох великих філософів сприятиме глибокому осмисленню образу Мартіна Ідена як неоромантичного героя, особистості з якостями ідеальної «надлюдини».

Актуалізуємо учнівські знання про найсуттєвіші риси українського неоромантизму, які характерні, зокрема, для окремих творів Ольги Кобилянської. Наголосимо, що їй імпонувала філософія Ф. Ніцше з його ідеально-абстрактною, романтичною надлюдиною, яка зазнає страждань, які розвивають у ній терпіння, силу, мужність та чинить опір обставинам свого буття і утверджує себе всупереч цих обставин. У листах до письменника О. Маковея вона писала, посилаючись на Ф. Ніцше: «Відбір і підшукування красивого і благородного, розкривання благородного і героїчного – це й є мистецтво як таке» [11, 456 – 457]. Неоромантичний ідеал особистості – важлива прикмета світовідчуття письменниці. Однак створений у повісті «Людина» неоромантичний образ лише започатковує в національній літературі тип сильної, вольової й незалежної жінки.

Проводимо аналогію між повістю О. Кобилянської «Людина» та оповіданням Джека Лондона «Жага до життя». Тематика оповідання «Жага до життя» та інших творів із «Північних оповідань» американського

¹ Основні положення філософії Ф. Ніцше опрацьовано учнями на попередніх заняттях спецкурсу.

письменника – утвердження моральних якостей сильної особистості. У повісті «Людина» українською письменницею розкрито ідею краси сильної особистості, її життя за власними переконаннями і поглядами, акцентовано на проблемі вільного життєвого вибору. Герої цих творів – це фізично й духовно красиві сильні люди, самовіддані у дружбі й любові, великодушні й безкорисливі.

Подальша організації навчальної діяльності на занятті передбачає формування в учнів цілісного розуміння роману Джека Лондона «Мартін Іден» як неоромантичного твору, осмислення проблеми трагедії митця-індивідуаліста у суспільстві. Акцентуємо увагу старшокласників на трактуванні самим письменником теми роману «Мартін Іден» як відтворення трагедії одинака, що намагається вселити істину світу. Глибше зрозуміти психологію письменницької праці допоможуть висловлювання Джека Лондона про те, що митець завжди повинен тримати руку на пульсі життя, оцінювати, зважувати, зіставляти й пояснювати його філософію.

Пропонуємо визначити сюжетну канву роману «Мартін Іден» та розкрити багатоплановість його сюжету. Перший план, особистий – любов Мартіна до Рут, їхні стосунки, самоосвіта Мартіна – цікавий і захоплюючий, однак досить часто сприймається учнями як основний. Другий – соціальний – боротьба головного героя твору за місце в суспільній ієрархії, за визнання його письменницького таланту.

Неоромантичний сюжет роману Джека Лондона характеризується надзвичайними подіями, напруженістю їх розвитку, наявністю елементів небезпеки та боротьби.

Аналітичну роботу над текстом твору доцільно розпочати із розгляду стосунків між Мартіном Іденом та Рут Морз, художнє відтворення яких вражає психологічною глибиною. Аналізуючи прочитане, учні скажуть про неоднозначне ставлення Рут до Мартіна. Дівчина цінувала його природній розум, відчувала добру енергетику, захоплювалася наполегливістю,

старанністю й працьовитістю Мартіна, однак не розуміла глибини його суджень, внутрішньої потреби стати письменником.

Зміщення акцентів від розповіді про хід подій у творі до з'ясування ідейно-художнього значення образу головного героя спонукатиме учнів до самостійного формулювання думок, розвиватиме їхнє аналітичне мислення та зв'язне мовлення.

Характеризуючи головного героя, школярі відзначають, що письменник створив образ людини, наділеної зовнішньою красою, фізичною силою і душевним багатством, внутрішньою свободою, цілеспрямованістю та вмінням любити по-справжньому. В тяжких випробуваннях Мартін Іден виявляє себе сміливим і мужнім чоловіком, особистістю з невичерпною волею до життя.

На неоромантичний тип образу головного героя вказує його ідеалістичний світогляд, сповідування краси як ідеалу модерного мистецтва, віра у високе покликання художника. Письменник створив образ митця-модерніста, творче самоусвідомлення якого вирізняється глибиною і драматизмом, пріоритетністю естетичних вартостей.

Джек Лондон наділяє свого героя великим талантом письменника, який розуміє письменство не лише як вид професійної діяльності, а як духовне призначення, що надається особливим людям. Для аргументації сказаного учні зачитують текстові фрагменти, які ілюструють ставлення героя до письменницької праці: «...І тут з'явилась велика ідея: він писатиме. Він стане одним оком з тих очей, що ними дивиться світ, одним вухом із тих, якими світ слухає, серцем — одним із сердець, що ними світ відчуває. Він писатиме все – поезію й прозу, романи й нариси, п'єси, як Шекспір. От де його кар'єра й шлях до Рут. Адже письменники — це велетні світу...» [7; 76].

Коментуючи фразу про порівняння героя із В. Шекспіром, учні вказують на впевненість Мартіна у власних силах, вмінні будь-якою ціною досягати поставленої мети. Його головним життєвим покликанням стає написання художніх творів, сповнених правди життя. Наполегливою працею йому

вдалося здійснити свою мрію: опублікувати твори, написані в роки поневірянь та відчуті суспільне визнання.

Прочитання й осмислення Мартіном філософських праць Г. Спенсера сприяло переоцінці героєм суспільних відносин та моральних цінностей. Він переймався роздумами про сенс людського буття, про власний соціальний статус. Це були роздуми людини, що пройшла жорстоку життєву школу, піднялася із низів на вершину суспільства завдяки невтомній праці та силі інтелекту. На всіх етапах життєвого шляху (навіть під час свого тріумфального визнання) Мартін Іден протистояв більшості, не сприймав законів буржуазного суспільства, заперечував прозу «обивательського» існування. Письменник утверджує думку про те, що герой-митець вивищується над натовпом завдяки якостями сильної, цілеспрямованої, надзвичайно працювитої та талановитої «надлюдини». Він став знаменитим і заможним, бажаним гостем у багатих аристократичних сімействах, схвальним автором у літературних критиків і головним героєм світських хронік. Однак, Мартін Іден постійно відчував трагізм успіху, досягнутого самотійно у постійній боротьбі із суспільством: зумівши піднятися над своїм соціальним оточенням, герой зазнав моральної поразки, адже його творчий успіх і багатство не принесли йому очікуваної радості. Принагідно зауважимо, що у період роботи над романом «Мартін Іден» митець переживав ідейну кризу. Його песимістичні настрої частково втілилися в поглядах головного героя твору. Словесник акцентує увагу учнів на екзистенційних рисах характеру героя: соціальному песимізмі, напружених пошуках сенсу буття, подоланні кризових станів відчуження особистості, «втраченості» й моральному релятивізмі. Головний герой аналізував й прогнозував події відповідно своєї життєвої філософії, тому, на відміну від автора, за зовнішньою привабливістю ідей соціалізму, бачив у них лише філософію рабів.

Із учительського коментаря учні дізнаються, що автором змальовано образ героя-індивідуаліста, який сповідує філософію Ф. Ніцше, прихильним до якої

його роблять життєві випробування. Відзначимо, що весь перебіг подій у романі підпорядковано критичному осмисленню Джеком Лондоном і його героєм філософських ідей, популярних на рубежі XIX – XX віків. Так, на одному із екземплярів роману «Мартін Іден» автор написав, що його книга була незрозумілою більшості критиків. Написана як звинувачення індивідуалізму, вона була представлена, як звинувачення соціалізму. На його думку, якби Мартін Іден був соціалістом, він би не загинув.

Наступний етап передбачає проведення бесіди, яка може перейти у дискусію. Пропонуємо старшокласникам висловити власні роздуми щодо причин загибелі головного героя та пояснити значення трагічного фіналу роману.

Учні дійдуть висновку, що досягнення Мартіном Іденом високої мети стати видатним письменником не зробило його щасливим. Абсурдне оточення породжує в ньому почуття непотрібності, зайвості у суспільстві. Зусилля Мартіна вдосконалити світ приречені на поразку, оскільки йому не вдалося здолати протистояння чистих помислів і брудного оточення. Важливим для осмислення твору в контексті означеної неоромантичної проблеми є його фінал, який вражає великою трагедією: головний герой завершує життя суїцидом. Буржуазне суспільство отруїло талант Мартіна та призвело його до смерті. Інша причина загибелі художника – втрата зв'язків із народом, що жили його талант. Він ігнорував пересічних обивателів, які обслуговують буржуазію, але й не бажав перейматися проблемами народу.

Колишній моряк перетворився на модного успішного письменника, популярність якого була зумовлена майстерним відтворенням реального світу, трактуванням ліберальних ідей, які інтригували буржуазне суспільство. Варто акцентувати на неоднозначній життєвій позиції головного героя, який залишаючись реалістом за переконаннями, набув статусу буржуа за своїми прибутками і способом життя. Це внутрішнє протиріччя вимагало від митця кардинального вирішення ситуації.

Учитель зауважить, що трагічний фінал роману переконливо викриває антигуманну сутність ніцшеанського ідеалізму та індивідуалізму. Головний герой, який потрапив у пастку потворних ідей, обирає найлегший шлях вирішення свого внутрішнього конфлікту – самогубство. Отже, у романі «Мартін Іден» Джека Лондона художньо осмислено один із варіантів «американської трагедії» в літературі США ХХ століття – трагедії творчої особистості у суспільстві.

Емоційному сприйняттю учнями сцени загибелі героя сприятиме прослуховування фрагменту радіовистави «Мартін Іден». Головну роль у радіовиставі виконує російський поет та актор Володимир Висоцький, якому він був надзвичайно близький трагічний образ митця. Стосунки поета і світу, осмислення ролі художника в суспільстві – одна із головних тем його творчості. Для В. Висоцького доля поета найчастіше трагічна:

*Поэты ходят пятками по лезвию ножа
И режут в кровь свои босые души...*

Тому образ Мартіна Ідена, створений В. Висоцьким у радіовиставі, надзвичайно емоційний і переконливий.

Підсумковий етап роботи над романом передбачає визначення місця головного героя роману «Мартін Іден» у галереї світових літературних образів-митців. Актуалізуємо учнівські знання виконанням тестового завдання на встановлення авторства поетичних рядків.

Започаткована Горацієм в античні часи традиція осмислення митцем свого творчого шляху набула розвитку в світовій поезії різних літературних епох:

- ✓ «Звів я пам'ятник свій» (Горацій);
- ✓ «Державотворців монументи мармурові переживе могутній мій рядок» (В. Шекспір);
- ✓ «Я памятник себе воздвиг нерукотворный...» (О. Пушкін);
- ✓ «Я пам'ятник собі поставив нетривалий...» (М. Рильський).

Наголосимо, що у добу модернізму тема митця і суспільства набувала нового осмислення. В багатьох письменників пріоритетним стає зображення мистецького середовища, творчої особистості з її художніми шуканнями. Старшокласники відзначають, що проблема образу митця у суспільстві, його служіння красі, сповідування естетичних ідеалів художньо осмислена у творах світової літератури – поезіях Ш. Бодлера, романі О. Уайльда «Портрет Доріана Грея». В українській модерністській літературі ця тема яскраво втілена в творчості М. Вороного та Лесі Українки. Так, найповніше вольова неоромантична інтенція виражена у вірші Лесі Українки «*Contra spem spero!*». У поезіях «Поет під час облоги», «*Ave regina!*» та «Зимова ніч на чужині» поглиблюється філософське осмислення поетесою проблеми творчого обов'язку митця. Дух бентежності пронизує вірш «*To be or not to be?*», де поставлена перед митцем складна гамлетівська проблема вибору. Головне призначення митця-модерніста авторка не асоціювала зі служінням громаді, її візії пов'язані з романтичним пориванням до неба, високих зір, подалі від обов'язків на землі, тобто вона відходила від суспільних цінностей та ідеологем. У драматичній поемі «Оргія» розкрито проблему митця і влади, ролі мистецької індивідуальності, стосунків панівної й колоніальної культури. Проблему служіння митця утилітарним потребам громади авторкою осмислено в драмі «У пущі». Отже, в модерних творах Леся Українка декларувала концепцію митця нового типу, який обстоював право людини на прекрасне, її потяг до вищого, «надземного» ступеня краси, вільної від суспільно-практичних потреб.

Учні повинні дійти висновку, що створений Джеком Лондоном у романі «Мартін Іден» образ письменника суттєво вплинув на подальший розвиток американської літератури, започаткувавши галерею образів митців, які шукають своє високе призначення у світі. Активність такої модерної особистості проявляється у протистоянні суспільній моралі, у здатності до бунту.

Музична пауза у фінальній частині заняття сприятиме рефлексії учнів, глибокому осмисленню неоромантичного художнього образу Мартіна Ідена та його місця в світовому мистецтві. Учні прослуховують аудіозапис пісні популярної грузинської джазової співачки та композитора Ніно Катамадзе «Вы говорили: «Джек Лондон, деньги, любовь, страсть...»

Учитель повідомить, що слова сучасної пісні написані ще на початку ХХ століття. Ця композиція – музична версія фрагменту поеми російського поета-футуриста Володимира Маяковського «Облако в штанах», що є цілісним, пристрасним ліричним монологом, сповненим болі нерозділеного кохання. Згадка В. Маяковським американського письменника пояснюється близькістю їхніх естетичних поглядів, розчаруванням у сумнівних ідеалах:

*Помните?
Вы говорили:
«Джек Лондон,
деньги,
любовь,
страсть», –
а я одно видел:
вы – Джоконда,
которую надо украсть!
И украли.*

Російський поет неодноразово звертався до героїв творів Джека Лондона. Так, за мотивами роману «Мартін Іден» написано сценарій фільму «Не для денег родившийся», у якому він зіграв головну роль (на жаль, ця робота не збереглася).

Підводимо учнів до висновку про неоромантичне осмислення письменниками-модерністами проблеми призначення митця та ролі мистецтва в суспільстві, прагнення наблизити ідеал до дійсності, визволивши «особистість у натовпі» (Леся Українка). Неоромантичні тенденції знайшли відображення у творчості письменників світової та української літератур, зокрема Р. Кіплінга, Г. Ібсена, Кнута Гамсуна, Джека Лондона, М. Гумільова, представників угруповання «Молодої Польщі», повістях «Людина», «Царівна» та новелістиці О. Кобилянської, поетичній збірці «Зів'яле листя», поемі

«Мойсей» І. Франка, поезіях М. Вороного та О. Олеса, у творах покоління «Розстріляного відродження» (О. Влизько, М. Йогансен, Ю. Яновський та інші) та «Празької школи» (Олена Теліга, О. Ольжич та інші).

Рівнорівневі завдання для самостійного домашнього опрацювання:

1. Повторити відомості про життя та творчість О. Кобилянської.
2. Зробити порівняльний аналіз головних героїв О. Кобилянської «Людина» та Джека Лондона «Мартін Іден» в аспекті неоромантичної естетики.
3. Підготувати повідомлення про творчість українського композитора В. Кирейка (завдання для мікрогрупи).

Література

1. Антропова І. Джек Лондон // Сільська школа України. – 2002. – № 6. – С.17.
2. Белью С. Джек Лондон. – М.: Кристалл, 2001. – 286 с.
3. Бурбан В. Життя і пророцтва «Моряка в сідлі» // Дзеркало тижня. – 2001. – № 2. – С.17.
4. Высоцкий В. Сочинения: в 2-х томах. – М.: Художественная литература, 1991.
5. Денисова Т. Одиссея Джека Лондона // Зарубіжна література. – 1997. – № 22. – С.4-5.
6. Кингман Р. Иллюстрированная жизнь Джека Лондона. – М.: Изд-во МГУ, 1998. – 368с.
7. Лондон Д. Мартін Іден / Пер. М. Рябової.– К.: Молодь, 1973. – 336с.
8. Лондон Д. Мартин Иден: Пер. с англ./ Послесл. С.Иванько. – М.: Просвещение, 1986. – 303с.
9. Лондон Д. Собрание сочинений / Пер. с англ. Ставеник В., Бродской Л. – М.: Терра, 1999. – 382с.
10. Маяковский В. В. Полное собрание сочинений: В 13 т. / АН СССР; Ин-т мировой литературы им. А. М. Горького. – М.: Художественная литература, 1955—1961.

- 11.Маковей О. Життєпис Осипа Юрія Гординського-Федьковича. – Львів, 1911. – С. 456 – 457.
- 12.Стоун И. Джек Лондон. – М.: Историк, 1998. – 416с.